

1815 NUMARALI TRABZON ŞER'İYE SİCİLİ'NDEKİ ÜÇ KAYIT IŞIĞINDA OSMANLI HUKUKUNDA EVLATLIK VE KORUYUCU AİLELİK ÜZERİNE BİR İNCELEME

*A Study Regarding Adoption and Foster Family in Ottoman Law in the
Light of Three Court Records in the Trabzon Sharia Register Number
1815*

*Ali TURAN**

Giriş

Tarih içerisinde birçok toplumda envai sebeplerle evlat edinme müessesesinin var olduğu görülmektedir. Özellikle atalar kültürünün önemli olduğu toplumlarda soyun devamı için erkek çocuğu olmayan aileler bu yola müracaat etmiştir. Bununla birlikte ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve dini birtakım sebeplerden ötürü de bu kurum varlığını sürdürmüştür. İslam hukukunda ise bu müessese doğrudan ayet ve hadislerle yasaklanmıştır. Pek tabii kişileri evlat edinmeye iten saikler başka yollarla karşılanmıştır.

İslamiyet öncesi Türk hukukunda evlat edinme müessesesi çok yaygın bir şekilde yer almaktaydı. İslam hukukunda evlat edinme yasağına rağmen eski Türk teamül hukukunun etkisi İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir. Osmanlı şer'îye sicillerinde de tebenni kayıtlarının oldukça sık yer alması bu durumun bir sonucudur. Bu kayıtlar hukuki sonuçlarından mahrum fiili bir evlatlık ilişkisi ortaya çıkarmaktadır. Genellikle ana babası hayatta olmayan, kimsesiz veya ana babası hayatta olmakla birlikte

* Öğr. Gör., İnönü Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu.

fakirlikten dolayı aile bakımından mahrum kalan çocukların bakımı, terbiyesi ve himayesi için bu yola başvurulmuştur.

Tarihin her döneminde bütün toplumlarda değişik sebeplerle kimsesiz kalan ve kimsesiz olmamakla birlikte korunmaya muhtaç çocuklar mevcut olmuştur. Özellikle dünya tarihinde yaşanan büyük savaşlardan sonra devletler kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar üzerine daha çok kafa yormaya başlamıştır. Bu bir bakıma tüm toplumlar için bir zaruriyet arz etmekteydi. Çünkü çocuk gelecek demektir ve geleceğin sağlam temeller üzerine kurulması için çocuğun yetiştirilmesi hayati bir önem taşımaktadır. Çocuğun yetişmesi için en uygun ortam öz aile ortamı olmakla birlikte her çocuk bu imkana sahip olamamaktadır. Bu sebeple gerek öz aile ortamında yetişme imkanına sahip olmayan gerekse de öz aile ortamında olmakla birlikte sağlıklı bir yetişme imkanına malik olmayan çocukların korunması gerekmektedir. Günümüzde evlat edinme, koruyucu ailelik ve kurum bakımı gibi müesseseler bu amaca hizmet etmektedir. Bu çalışmamız da, Osmanlı Devleti'nin bu hususa dair uygulamalarını göz önüne sermeyi amaç edinmektedir.

Çalışmamızda 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicili'nde bulunan üç kayıt ışığında Osmanlı Devleti'nde evlatlık ve koruyucu ailelik müessesesi ele alınmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere şer'ıye sicilleri şer'ıye mahkemelerinde gerçekleştirilen tüm işlerin kaydedildiği defterlerdir. Bu siciller Osmanlı Devleti'nin hukuki, siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel tarihini aydınlatan vesikalardır. Özellikle Osmanlı hukukuna ayna tutan bu vesikalar, bu hukukun doğru anlaşılması noktasında en büyük vazifeyi ifa etmektedir.

¹ 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicili, Trabzon kadılığının eldeki sicillerinden ilkidir. Sicil esasen, 962-965/1554-1558 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmekte ve 92 varaktan oluşmaktadır. Bu defter tarafımca, Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ danışmanlığında "1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi" adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu sicile ilişkin detaylı bilgi, değerlendirme ve sicilin transkripsiyonu için bkz.: Ali Turan, "1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi", İÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Bu çalışmada evlatlık ve koruyucu ailelik başlıkları altında Osmanlı Devleti'nin kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların bakım ve himayesi için uygulamış olduğu müesseseler ele alınmıştır. Her ne kadar 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicili'ndeki üç kayıt çalışmamıza ilham oluştursa da, konuya ilişkin daha önce yapılan çalışmalar ve proje yönetmenliğini Mehmet Akif Aydın'ın yaptığı "İstanbul Kadı Sicilleri"² projesi kapsamında yayınlanan 40 defterlik İstanbul şer'ıyye sicillerinde bulunan ve konumuzla alakalı kayıtlar da incelenmiştir.

Çalışmamızda öncelikle evlat edinme müessesesi ele alınmıştır. Burada müessesenin eski Türk hukukundaki uygulaması ve İslam-Osmanlı hukukundaki vaziyeti açıklanmaya çalışılmıştır. Akabinde ise Osmanlı hukukunda kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların bakımına ve himayesine ilişkin müesseselere geçilmiştir. Burada da ilk başta vesayet, hıdane ve lakit gibi İslam hukukunun kimsesiz ve korunmaya muhtaç küçükler için ortaya koyduğu hususi düzenlemeler ele alınmıştır. Nihai olarak da Osmanlı Devleti'nde koruyucu ailelik tarzı müesseseler incelenmiştir.

1. İslam-Osmanlı Hukukunda Evlat Edinme

Nesebi belli olan veya nesebi sabit olmamış başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme manasına matuf olan evlat edinme müessesesi, geçmişten günümüze kadar birçok hukuk sisteminde yer bulmuş bir vakıadır³. Arapçada evlat edinmeye karşılık olarak tebennî kelimesi kullanılmıştır. "İbn"⁴ kelimesinden türeyen tebennî, Kâmûs-i Türkî'de; "oğulluğa kabul etme, ahiret oğlu ittihâz etme" şeklinde tanımlanmaktadır⁵.

² Yayınlanan bu defterler, internet ortamında da araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu siciller için bkz.: <http://www.kadısicilleri.org/index.php>, (Erişim Tarihi: 30.06.2016)

³ Mehmet Akif Aydın, "Evlat Edinme", **DİA**, C. 11, 1995, s. 527.

⁴ Evlat edinmeyi kabul eden neredeyse tüm toplumlarda olduğu üzere, eski Araplarda da sadece erkek çocukların evlat edinilmesinin sonucu olarak evlat edinme müessesesi tebennî olarak adlandırılmaktadır. Kız çocuklarının evlat edinilmesi daha ileri bir tarihi tekamülün sonucudur. (Aydın, "Evlat Edinme", s. 527.)

⁵ Şemseddin Sami, **Kâmûs-i Türkî**, Dersaadet, İkdâm Matbaası, 1317, s. 378.

Evlat edinme müessesinin İslamiyet öncesi Türk hukukunda önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Eski Türklerde çeşitli sebeplerle erkek çocuklarının evlat edinilmesi suretiyle evlatlık ilişkisi yoğun bir şekilde kurulmuştur. İnan, göçebe Türk boylarında evlatlık hususuna ilişkin gelenekler üzerine yaptığı çalışmada, evlatlığın hukuki durumuna ilişkin bilgiler vermiştir. Buna göre çocuğunu evlatlık veren kimse, çocuğu tekrar alamamaktadır. Evlatlık, hem öz babasının hem de babalığının ekzogami dairesinde evlenememektedir. Evlatlık, öz bir evladın malik olduğu tüm haklara sahiptir⁶. Evlat edinenin daha sonra bir erkek çocuğu dünyaya gelirse, evlatlık veren çocuğunu geri alma imkanına kavuşmaktadır. Evlatlığı taretme hakkı yalnızca babanın değil, kabilenin hakkıdır. Haklı bir şekilde taredilen evlatlık kendi boyunu dönmektedir⁷.

Uygurlara ait olan belgelerde, evlatlık ilişkisi evlat edinen ile evlatlık veren arasında yapılan yazılı bir sözleşme sonucu kurulmakta⁸ ve evlatlık sahih nesepli çocuklarla benzer haklara sahip olmaktadır⁹. Yapılan sözleşmede, evlatlığın evlatlık olarak gideceği evdeki durumu tafsilatlı bir şekilde yer almaktadır¹⁰. Evlatlık kimi zaman bedelsiz olarak kimi zaman da süt sevinci denilen muayyen bir para veya mal karşılığı verilmektedir. Süt sevinci, çocuğun o yaşa kadar büyütülmesinin bedeli olarak görülmektedir¹¹. Evlatlık ilişkisinin tesisıyla birlikte evlatlığın öz ailesiyle ilişkisi sona

⁶ Evlatlığın nafakası evlat edinene aittir. Yine evlatlık ile evlat edinen arasında miras ilişkisi de meydana gelir. Buna mukabil olarak da evlatlığın sadakat ve itaat yükümlülüğü bulunmaktadır. (Halil Cin, Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C. I, 3. Bs., İstanbul, OSAV Yay., 1995, s. 81.)

⁷ Abdülkadir İnan, "Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler", **AÜDTCFD**, C. VI., Sa. 3, 1948, s. 131.

⁸ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 339.

⁹ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 9. bs., İstanbul, Beta, 2012, s. 19.

¹⁰ Uygurlardan kalma bir vesikaya göre bir Türk, Turmuş adındaki oğlunu Sutpak adındaki birine evlatlık vermektedir. Bu vesikada evlatlık, öz evladın statüsünde görülmektedir. (Belge için bkz.: Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, s. 80.; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 10. Bs., Ankara, Savaş Yay., 2002, s. 35.)

¹¹ Bu tür kayıtlara dair detaylı bilgi için bkz.: Özkan İzgi, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Ankara, TKAE Yayınları, 1987, s. 90, 94, 135-136, 144.

ermektedir. Evlatlık verenler çocuklarını geri almak isterlerse, çocuğa o zamana kadar yapılan bütün masrafları karşılamaları gerekmektedir¹².

Uygurlarda ödünç alınan belli bir miktar para veya mala teminat olarak ve bazı işlerde çalıştırılmak üzere, ödünç alan kişinin, alacaklıya kendi çocuğunu rehin verdiği de vakidir¹³. Bu durumdaki çocuklar da evlatlık olarak anılmakla birlikte, bir alacağa teminat olarak verildikleri için normal evlatlıklardan daha sınırlı haklara sahiptirler¹⁴.

Çocuk sahibi olmama, evlat edinmenin genel sebebini oluşturmakta birlikte, geçim sıkıntısı dolayısıyla kendi çocuğuna bakamayan aileler de çocuklarını evlatlık verme yoluna başvurmuştur¹⁵. Yine birtakım eski dini inançlar da evlat edinme müessesesinde etkili olmuştur. Yakutlarda kötü ruhların zararlarından korumak ve kötü ruhları yanılmak amacıyla, çocuklar doğduğunda yakın akraba ve tanıdıklar tarafından kaçırılmaktadır. Böylece aileler, çocuklarının başkaları tarafından evlat edinilmekle yaşama hakkına kavuştuklarına inanmakta ve bu sebeple bu yolu tercih etmektedir¹⁶. Altaylarda ise çocukları erginliğe ulaşmadan ölen ailelere, başkasının çocuğunu çalma hakkı tanınmıştır. Bu şekilde kaçırılan çocuğun ailesine üç gün sonra çocuğun kim tarafından çalındığı ve nereye götürüldüğü haber verilmekte, ailelere bir bedel karşılığında çocuklarını geri alma hakkı tanınmaktadır¹⁷.

Soyot Türklerinde de çocuğu olmayan aileler bu eksikliklerini gidermek için evlat edinmekte ve yine sistematik olarak çocuklarını kaybeden ailelerin de çocuklarının hayatını kurtarmak için çocuklarını evlatlık verme yoluna başvurduğu görülmektedir. Çocuklarını kaybeden aile reisi, çocuğun hayatını kurtarmak için onu satmaktadır. Ölüm tehlikesinin geç-

¹² Aydın, "Evlat Edinme", s. 528.

¹³ A. Caferoğlu, "Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, İstanbul, 1939, s. 108-111.; İzgi, **a.g.e.**, s. 95-96.

¹⁴ Caferoğlu, "Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi", s. 109.

¹⁵ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 19.

¹⁶ Caferoğlu, "Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi", s. 101-102.

¹⁷ Caferoğlu, "Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi", s. 101.

tiğine kanaat getirildiğinde çocuk öz ailesine dönebilmektedir. Yalnız bu durumda vakti zamanında verilen satım bedelinin iadesi gerekmektedir¹⁸.

Kırgızlarda da evlat edinme müessesesi diğer büyük Türk kabilelerinden genel itibariyle farklılık arz etmemekle birlikte, birtakım değişiklikler bulunmaktadır. Evlatlık merasimi şahitler huzurunda kurban sunmak şeklinde meydana gelmekte ve evlatlık yeni annesinin göğsüne dokunmakla mükellef tutulmaktadır. Burada amaç, evlatlığın öz evlatlarla müsavi olduğunu ortaya koymaktır. Kırgızlarda evlat edinme müessesesinin en önemli özelliklerinden biri de kız ve erkek çocuklarının evlat edinilmelerinde bir farkın bulunmayışıdır. Bu sebeptendir ki evlatlık tabiri yanında “terbiyeye verme” tabiri de kullanılmıştır¹⁹.

İslamiyet öncesi Araplarda da evlat edinme müessesesi bulunmaktadır. O dönemde evlatlık alınan kişi gittiği aileden biri sayılmakta ve öz evladın sahip olduğu bütün haklara ehil olmaktadır²⁰. Hz. Peygamber de nübüvvetten önce Hz. Hatice'nin kendisine hediye ettiği kölesi Zeyd b. Harise'yi azat etmiş ve kendisine evlatlık olarak almıştı. İslam'ın ilk dönemlerinde de belli bir süre devam eden bu uygulama, Medine döneminde nazil olan Ahzab Sûresi ile ortadan kaldırılmıştır²¹.

İslam hukukunda evlatlık müessesesinin kabul edilmeyişi değişik gerekçelerle izah edilmiştir. Aydın'a göre insanları evlat edinmeye sevk eden dini telakkilerin batıl inançlardan kaynaklandığının ortaya konulması, İslam'da evlat edinmenin sağladığı birtakım psikolojik ve sosyal

¹⁸ Caferoğlu, “Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi”, s. 111-112.

¹⁹ Caferoğlu, “Türk Teamül Hukukunda Evlatlık Müessesesi”, s. 113-115.

²⁰ Mustafa Yıldırım, **İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme**, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2005, s. 21.

²¹ “Allah, bir adamın içinde iki kalp yaratmadığı gibi, <<zihâr>> yaptığımız eşlerinizi de analarınız yerinde tutmadı ve evlatlıklarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin ağızlarınıza geliveren sözlerden ibarettir. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O eriştirir. Onları (evlât edindiklerinizi) babalarına nispet ederek çağırın. Allah yanında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde onları din kardeşleriniz ve görüp gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin. Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yok; fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.” (el-Ahzâb 4/5) (**Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**, Haz. Hayrettin Karaman vd., Ankara, TDV Yay., 2008, s. 417.)

ihtiyaçları karşılayacak imkanların mevcut bulunması ve bu ilişkinin suni bir ilişki olması, İslam hukukunun evlat edinmeyi yasaklamasının sebebi olarak değerlendirilebilir²². Yıldırım ise evlat edinme yasağının delillerini şer'î ve akli deliller olmak üzere iki ayırarak incelemiştir. Şer'î deliller ayetler ve hadislerden müteşekkildir. Akli deliller ise; nesep karışıklığına yol açılması, haksızlığa sebep olması²³, mahremiyet sınırlarının aşılabilecek olması, kötü amaçla kullanılabilmesinin mümkün olması²⁴, çocuğun ruh sağlığının bozulması²⁵ ve nihayet ikame müesseselerinin²⁶ var olması olarak gösterilmiştir²⁷.

İslam hukukunda evlat edinme müessesesinin kabul edilmeyişi, kimsesiz ve korumaya muhtaç çocukların ihmal edildiği anlamına gelmemelidir. Ana babası ölen, nesebi belli olmayan ve yine ana babası sağ olmakla birlikte yeterli bakım alamayan çocukların bakım ve gözetimi için muhtelif müesseseler mevcuttur. Çalışmamızın müteakip bölümlerinde

²² Aydın, "Evlat Edinme", s. 528.

²³ Gerçekten de evlat edinme dolayısıyla bazı haksızlıklar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle evlat edinme, evlat edinecek kişi veya kişilerin diğer çocuklarının yararını zedeleyebilir. Nitekim 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 305/2 hükmü: "*Evlat edinmenin her hâlde küçüğün yararına bulunması ve evlat edinmenin diğer çocuklarının yararlarının hakkaniyete aykırı bir biçimde zedelenmemesi de gerekir.*" şeklinde düzenlenmekle, bu duruma işaret edilmiştir.

²⁴ Günümüzde de evlat edinmenin kötüye kullanılması, söz konusu müessesenin dezavantajlarından biri kabul edilmektedir. Zira meselenin arka planında işgücü sömürüsü, cinsel istismar, organ ticareti ve misyonerlik gibi faaliyetler barınabilmektedir. (Emine Akyüz, **Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması**, 3. Bs., Ankara, Pegem Akademi, 2013, s. 151, 170.)

²⁵ Günümüzde kişilerin evlat edinebilmesinin genel koşullarından biri ve belki de en önemlisi "çocuğun yüksek yararına uygun olma" ilkesinin gereğidir. Bu ilke gereği evlat edinme gerçekleşirken çocuğun ruh sağlığını etkileyebilecek tüm unsurlar dikkatle ele alınmalıdır. Detaylı bilgi için bkz.: Akyüz, **a.g.e.**, s. 152-155.

²⁶ İslam dininin atalar kültürüne çok önem vermemesi üzerinde de durmak gerekir. Dolayısıyla çocuk sahibi olmayan ailelerin mutlaka evlat edinerek atalar kültürünü devam ettirmelerine lüzum görülmemiştir. Çocuklarının olmayışı, aileleri evlat edinmeye sevk eden en önemli sebeplerden biridir. Ancak İslam dininin boşanmaya imkan tanınması ve çok eşliliğin kabulü gibi durumlarla bu sakınca giderilmeye çalışılmıştır. Çok eşliliği kabul eden hukuk sistemlerinde evlat edinme müessesesine yer verilmemesi esasen genel bir durumdur. (Aydın, "Evlat Edinme", s. 528.)

²⁷ Tafsilatlı malumat için bkz.: Yıldırım, **a.g.e.**, s. 38-47.

bu müesseseler üzerinde duracağımız için burada meseleyi zikretmekle iktifa ediyoruz.

İslam hukukunda evlat edinme yasağının tabii sonucu olarak evlat edinilen ile evlatlık arasında nesep bağı meydana gelmez. Yine aralarında mahremiyet ve mirasçılık ilişkisi oluşmaz²⁸.

İslam hukukunda evlat edinme yasağına rağmen, Türk hukuk tarihinde evlatlık müessesesinin kimi zaman koruyucu aile tarzında, kimi zaman da hukuki neticelerinden mahrum fiili evlatlık şeklinde devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı şer'îye sicillerinde de tebennî kayıtlarının olduğu vakidir²⁹. Bu tür uygulamalar, İslamiyet öncesi Türk hukuk teamülünün İslamiyet'ten sonra da sürdürülmesi şeklinde yorumlanabilir³⁰.

2. Osmanlı Hukukunda Kimsesiz ve Muhtaç Çocukların Korunması

İslam hukukunda, daha önce belirttiğimiz üzere, günümüzdeki gibi bir evlatlık ilişkisi kabul edilmemiştir. Peki bu durumda kimsesiz ve muhtaç çocuklar ihmal mi edilmiştir? Bu soruya elbette ki evet şeklinde cevap vermek mümkün değildir. Zira İslam dini, kimsesiz ve bakıma muhtaç kimselerin korunması noktasında devlete ve kişilere birçok vazife yüklemiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in on iki suresinde yirmi üç yerde tekil veya çoğul olarak yetim kelimesinin geçmesi ve Hz. Peygamber'in yetimlere ilişkin çok sayıda hadis-i şerifinin³¹ bulunması, bu gerçeği açıkça

²⁸ Tebennî ile nesep bağı kurulamamakla birlikte, bir kimse nesebi sabit olmayan bir çocuk için "bu, benim evladımdır" şeklinde ikrarda bulunsa ve normal hayat şartlarında bu çocuğun yaşı, ikrarda bulunan kişinin baba olmasına müsait ise aralarında nesep bağı kurulur. Ancak çocuk mümeyyiz ise bu ikrarın tasdikine lüzum bulunmaktadır. (Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. II, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayım, t.y., s. 406.)

²⁹ Mehmet Akif Aydın, **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, MÜİFV Yay., 1985, s. 101.

³⁰ Aydın, "Evlat Edinme", s. 529.

³¹ "Sehl İbnu Sa'd (radıyallahu anh) anlatıyor: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: "Ben ve yetime bakan kimse cennette şöyleyiz" Orta parmağı ile başparmağını yan yana getirip aralarını açıp kapayarak işaret eti." [Buhârî, Talak 14]; "İbnu Abbâs anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: "Kim Müslümanlar arasından bir

ortaya koymaktadır³². Biz de çalışmamızın bu kısmında, İslam-Osmanlı hukukunun kimsesiz ve korumaya muhtaç kimseler için getirmiş olduğu koruma yollarını ele almaya çalışacağız.

2.1. Yetim ve Kimsesiz Çocuklara Dair Bazı Hususi Düzenlemeler

2.1.1. Vesayet

Vesayet, İslam hukukunda eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olan kimselerin himaye edilmesi ve mallarının yönetilmesine ilişkin yetki ve sorumluluğu ifade eder³³. Esasen bir kimsenin vasisi babasıdır. Babası bulunmadığı takdirde onun tayin ettiği kişi, baba kimseyi tayin etmemişse dedesi, dede yoksa dedesinin tayin ettiği vasi veya bunun vasisidir³⁴. Vasinin her zaman erkek olması bir zorunluluk değildir. Asabe velilerden sonra bu hak anaya geçeceği gibi, Osmanlı hukukunda ekseriyetle görüldüğü üzere babadan sonra hakimin anneyi vasi tayin etmesi daima mümkündür³⁵. Hakimin tayin ettiği vasi “vasi-i mansub”, baba veya dedenin tayin ettiği vasi ise “vasi-i muhtar” olarak adlandırılır³⁶.

Vasi, vesayeti altındaki çocuğun, akıl hastasının veya sefihinin mallarını idare eder. Vesayeti altındaki kişinin lehine olan işlemleri serbestçe yapabilir; ancak sırf aleyhine olan hibe gibi işlemleri yapamaz. Hem lehine hem de aleyhine sonuç doğurabilecek işlemleri de gabn-i fahiş bulunmaması kaydıyla yapabilir³⁷.

yetim alarak yiyecek ve içeceğine dâhil ederse, affedilmez bir günah (şirk) işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır.” [Tirmizi, Birr 14] (İbrahim Canan, **Kütüb-ü Site**, <http://hadis.resulullah.org/index.php?s=oku&id=110>, Erişim Tarihi:30.06.2016)

³² Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **AÜİFD**, C. XLVII, Sa. 1, 2007, s. 4.

³³ Ali Bardakoğlu, “Vesayet”, **DİA**, C. 43, 2013, s. 46.

³⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 226-227.

³⁵ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 227.

³⁶ Bardakoğlu, “Vesayet”, s. 68.

³⁷ Abdülkerim Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Kayıhan Yay., 2011, s. 453.

Görüldüğü üzere çocuğun eda ehliyetini haiz olacağı vakte kadar himayesi ve mallarının yönetimi vasi tarafından yerine getirilmektedir. Dolayısıyla vesayet kurumu da korunmaya muhtaç çocukların bakım ve gözetimi hususunda önemli bir işlev görmektedir. Burada şunu da vurgulamak gerekmektedir ki, kendisine vasi atanan çocuklar kendi mallarını idare edebilecek yaşa geldiklerinde vasinin görevi sona ermekte ve hatta bu çocuklar vasilerini hesaba çekebilmektedir. 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicilinde de bu minvalde örnekler vakidir³⁸.

2.1.2. Hıdane

İslam hukukunda yetimlerin korunmasına ilişkin müesseselerden biri de hıdanedir. İslam hukukunda küçüklerin ve bu hükümde olanların gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunması ve eğitilmesi amacıyla belli şahıslara tanınan hak, yetki ve sorumluluğa hıdane denmektedir³⁹. Çocuğun bakım ve terbiyesi görevini evlilik süresince baba ve anne müşterek olarak ifa eder. Karı kocanın ayrılması durumunda ise, çocuğun bakım ve terbiyesindeki öncelik hakkı başkası ile evli olmayan anneye verilmiştir⁴⁰. Eğer anne yoksa veya bir sebeple bu görevi yerine getiremiyorsa, bu görev annenin kadın akrabaları tarafından yerine getirilir⁴¹.

³⁸ “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki işbu bâ'isü't-tahrîr çilingir Ali b. İskender nâm kimesne sâbıkân Dülger İskender b. Abdullah zerci nâm müteveffânun Şehzâde nâm sagire kızına kûbel-i şer'den vasi nasb olunup cihet-i vesâyetle mezbûrenün nafaka-yı mikdarısına sarf itdüğü akçayı defter idüp hâliyâ mezbûre Şehzâde balığa olup vasi-yi mezkûr zimmetinde olan mal-ı mevrûsının talebi ve kabzı için kaynatası Taşçı Murad nâm kimesneyi vekil nasb itdükde meclis-i şer'de murâfaa olunup vekil-i mezbûr ma'rifeti ile vasi-i mezkûrun hesabı görüldükde elindeki defter muccebince yetime-yi mezbûrenün nafakasına ve kisvesine sâir havâic-i zarûriyyesine beş yüz yetmiş dört buçuk akça masraf zâhir olup talebi ile kazıyye bi't-taleb sebt-i sicil olındı fi 20 Rebi'ulevvel sene 965.” (1815 TŞŞ, v. 56b-5); “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Aişe bt. Gıdyâ Hüseyin nâm bâliğa kızın müseccel vekili olan Ağca b. Abdullah nâm kimesne mezbûrenün vasisi olan Kubad b. Abdullah'ı meclis-i şer'a ihzâr idüp mezbûrenün mâl-ı mevrûsından kabz eyledüğün on bin akçayı ve esbâbı talep iderin diyü da'vâ eyledikde mezkûr Kubad ben hiç bir nesneye mâlik degilim diyü elinde olan defter muccebince mezbûrenün mâl-ı mevrûsı talep olındıkda izhâr-ı acz ve inâd itdüğü vekil-i mezbûr Ağca talebi ile kayd-ı sicil olındı fi 21 Cemâziyelevvel sene 965.” (1815 TŞŞ, v. 84b-2)

³⁹ Ali Bardakoğlu, “Hıdane”, *DİA*, C. 17, s. 467.

⁴⁰ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 54..

⁴¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 299.; Bardakoğlu, “Hıdane”, s. 468.

Hıdaneye ilişkin olarak 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili'nde mevcut üç kayda kısaca değineceğiz. V. 15b-3'te Şâhî bt. Abdullah, kendisine talak veren Rüstem Kethüda b. Abdullah'ı, kendisinden olan dört yaşındaki kızını, kendisi başkasıyla evlenmediği halde kendisinden ayırıp yanına aldığı söylemiş ve “şer'le hakk-ı hıdaneye benüm olup taleb itdüğimde” vermez diye dava etmiştir. Mezbur Rüstem ise nafakasız almayı kabul ederse kızı kendisine vereceğini söylemiş, Şâhî de kızını nafakasız beslemeyi kabul etmiş ve kızını yanına almıştır. V. 59a-1'de Sozro b. Terendefil, “Kosta b. Sava nâm zimmiyi meclis-i şer'a ihzâr idüp karındaşım Manol'un zevcin olan anadan mütevellid Ezmerağda nâm sagire kızcuğazı taleb iderim diyü da'vâ” etmiştir. Sonuç olarak “bi-hasebi'ş-şer' hakk-ı hıdaneye mezkûr Sozro'nun olmağın yetime mezbûra hükm” olunmuştur. Görüldüğü üzere kadının başkasıyla evlenmesi halinde hıdaneye hakkı elinden alınmıştır. Son olarak v. 15b-5'te de İskender adlı kimse Aişe bt. Abdullah'ı “karındaşım Yori'den mütevellide Hüsniye nâm yetimesin zevce-i âhara (...) ben alup bu zamana dek benüm terbiyemde ve hıfzımda olup hâliyâ gelüp evimden ayardup alup gittün diyü da'vâ” etmiştir. Davalı “benüm kızımıdır ol sebeble varup aldım diyü cevap” vermiş; ancak hıdaneye hakkı “bi-hasebi'ş-şer' mezkûr İskender'e hükm” olunmuştur.

2.1.3. Lakitler

İslam-Osmanlı hukukunda kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin yapılan bir çalışmada değinilmesi elzem hususlardan biri de lakit meselesidir. Lakit sözlükte, “yerden kaldırılıp alınan şey”, “sokağa bırakılmış yeni doğma çocuk” şeklinde tanımlanmıştır⁴². Fıkıhta ise terkedilmiş veya kaybolmuş olarak bulunup anne ve babası bilinmeyen çocuk manasına gelmektedir⁴³. Böyle bir durumun genel olarak çocuğun bakımının sağlanamayacağı endişesinden ve zina töhmetinden kaçmak amacıyla vuku bulduğu ifade edilmektedir⁴⁴.

⁴² Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 28. Bs., Ankara, Aydın Kitabevi, 2011, s. 623.

⁴³ Saffet Köse, “Lakit”, **DİA**, C. 27, 2003, s. 68.

⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. VII, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayım, t.y., s. 228.; Vehbe Zuhayli, **İslam Fıkhi Ansiklopedisi**, C.

Bu çalışmamızda elbette ki lakitlerle ilgili bütün hükümlere değinmeyeceğiz. Burada temas edeceğimiz mevzular, bu durumdaki kimselelerin himayesine ve korunmasına ilişkin olan hususlar olacaktır.

Bu şekilde bir çocuğu görüp muhafaza etmek Hanefi mezhebine göre menduptur⁴⁵. Böylesine bir insani vazifeyi Bilmen şu güzel ifadelerle dile getirmiştir:

“Lakıtı atan veya terk ederek ziyana meydan veren şahs, âsımdır. Anı iltikat edip hıfz etmek ise menduptur. Birçok hayırlı işlere faikdir. Çünkü lakıt, sahibsiz, âciz bir çocuktur, zayi olmak tehlikesine maruzdur, anı iltika etme ise ihya etmek demektir. Bir şahsı ihya ise bütün beşeriyeti ihya gibidir. Mahaza iltikat, çocuk hakkında bir terehhüm ve şefkat eseridir, rahm ve şefkat ise iymandan sonra âmâlin efdalidir⁴⁶.”

Bu mendubiyet kimi zaman bir farz-ı kifaye olabilmektedir. Bir kimse bir yere terkedilmiş veya kaybolmuş bir çocuk görürse ve bu çocuğu himaye altına almadığında o çocuğun öleceğine kanaat getirirse, o çocuğu alıp koruma altına almak o kimse için farz-ı ayn olacaktır⁴⁷. Diğer mezhep imamlarına göre ise lakiti almak faz-ı kifayedir; ancak helak olacağından korkulursa farz-ı ayn olmaktadır⁴⁸.

Lakitlerle ilgili en önemli hususlardan biri de hürriyetleri meselesidir. Sıfat-ı arızada aslolan ademdir ilkesi gereği lakitlerin hür kabul edildiği görülmektedir. Zira aslolan, kişinin hür olmasıdır; kölelik ise arızı bir sıfattır⁴⁹.

Lakitlerin muhafazası ve nesepleri bu çalışmamız için en önemli mevzudur. Lakit bir çocuğu alıp korumaya alan kişi, o çocuğun bakım

VII, Çev. Ahmet Efe vd., İstanbul, Zaman, 1994, s. 245.

⁴⁵ Mendüb; “Yapılması üstün ve övgüye değer olmakla birlikte terki hakkında yasak bulunmayan ve dinde devamlı tarzda takip edilmiş bir yol olmayan fiildir. Buna “müste hab” da denir. Nafile namaz kılmak gibi, sadaka vermek gibi.” şeklinde tanımlanmaktadır. (Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 2. Bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 360.)

⁴⁶ Bilmen, **a.g.e.**, C. VII., s. 230.

⁴⁷ Bilmen, **a.g.e.**, C. VII, s. 230; Zuhayli, **a.g.e.**, s. 245.

⁴⁸ Zuhayli, **a.g.e.**, s. 246.

⁴⁹ Bilmen, **a.g.e.**, C. VII, s. 234.; Köse, “Lakit”, s. 68.; Zuhayli, **a.g.e.**, s. 247.

ve gözetimi noktasında öncelikli sayılmaktadır. Ancak bunun için akıllı, baliğ, ahlak sahibi ve çocuğu koruyabilecek güç ve imkanlara sahip olmalıdır. Aksi durumda hakim çocuğu ondan alıp bu şartları haiz başka birine verir⁵⁰. Devlet başkanının, velisi olmayanların velisi olacağı hadisi gereği lakitin velisi devlet başkanıdır⁵¹. Dolayısıyla bulan kişinin çocuğun velayetini alması hakim kararına bağlıdır. Velayet devlette olduğu için lakitin mirasçısı devlettir. Yine lakite karşı bir suç işlendiğine diyet sahibi beytülmaldir. Buna mukabil olarak lakit tazminat gerektiren bir eylemde bulunduğunda, tazminat borcu da beytülmalde olacaktır⁵².

Lakit bir çocuğu himayesine alan kişi, çocuğu kendi ihtiyaçlarını karşılayabileceği vakte kadar bakıp ve gözetecektir. Çocuğa yapılan masraflar, üzerinde mal bulunmuşsa veya ona hibe edilen mallar varsa bunlardan; eğer yoksa bu tür durumlara tahsis edilmiş vakıflardan, bunlar da yoksa beytülmalden karşılanır⁵³. Çocuğu himayesine alan kimse isterse bu masrafları teberruan karşılayabilir. Yine hakime başvurarak, yapacağı masrafları çocuk buluşa eriştiğinde kendisine rücu etmek üzere izin alabilir. Böyle bir izin alınmaksızın yapılan masraflar da teberru sayılmaktadır⁵⁴.

Lakitın gerçek ana babasının bilinmemesinden ötürü nesebi meçhuldür. İşte bu noktada bu kimselerin nesebi hususunda bir kolaylığın sağlandığı görülmektedir. Hanefilere göre bir kimse böyle bir çocuk için “Bu, benim oğlumdur.” derse, delile gerek olmaksızın nesep iddiası kabul edilmektedir⁵⁵. Dolayısıyla burada çocuğun yararı için kıyas terkedilip is-

⁵⁰ Köse, “Lakit”, s. 68.

⁵¹ “Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: “Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm): “Hangi kadın velisinin izni olmaksızın nikahlanırsa onun nikahı batıldır!” buyurdular ve bunu üç kere tekrar ettiler. Devamla:

“Eğer kocası zıfap yaptıysa, kadının fercinden helal addetmiş olması sebebiyle mehir kadınındır. Eğer (veliler) ihtilafa düşerlerse, sultan, velisi olmayanların velisidir.” [Ebu Davud, Nikah 20; Tirmizi, Nikah 14] (İbrahim Canan, **Kütüb-ü Sitte**, <http://hadis.resulullah.org/index.php?s=oku&id=2806>, Erişim Tarihi:30.06.2016)

⁵² Köse, “Lakit”, s. 68.

⁵³ Köse, “Lakit”, s. 69.

⁵⁴ Zuhayli, **a.g.e.**, s. 246.; Köse, “Lakit”, s. 69.

⁵⁵ Bilmen, **a.g.e.**, C. VII, s. 237.

tihsana başvurulmaktadır⁵⁶. Böyle bir iddia bir zimmeden gelirse, iddiasını ispat etmesi halinde çocuğun nesebi kendisine ait olur ve çocuk kendisine verilir. Mücerret iddia sahibi olduğunda ise nesep hakkı doğmakla birlikte, çocuk Müslüman kabul edilir ve hıdane hakkı bu kimseye verilmez⁵⁷.

Lakitin nesep yönünden hükümlerine bakıldığında, diğer hususlarda olduğu gibi burada da günümüzde çocuk hukukunun en önemli kavramı kabul edilen çocuğun yüksek yararı ilkesinin söz konusu edildiği bir gerçektir⁵⁸. Başkaları yüzünden bu şekilde bakıma ve korumaya muhtaç hale gelen çocukların bakım ve gözetimi için düzenlenen bu hususlar takdire şayandır.

Çalışmamıza ilham veren ve 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili'nde bulunan üç kayıttan biri de lakit bir çocukla ilgilidir. V. 24b-2'de bulunan bu kaydın tamamını burada göstermekte fayda görüyoruz:

“Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki işbu bâ'isü't-tahrîr Ali b. Kara Sinan nâm kimesne terbiyesinde olan tahminen dört yaşında Hüseyin nâm lâkîti meclis-i şer'a getürüp nafaka takdîr olunmasını taleb iderün didükde sagîr-i mezbûra tarih-i defterden bekâ-yı nefsi için yevmî bir buçuk akça nafaka takdîr olunup mezkûr Ali'ye kibel-i şer'den izin virildi ki sagîr-i mezkûrun lazım olan nafakasına ve kisvesine ve sâir havâic-i zarûriyyesine kendü yanından harc eyleyüp sagîr-ı mezbûrı besleyüp hâsıl eyleyüp ba'de zaman sahibi zahir oldıkda taleb eyleye farzen ve takdîran sahîhayn-i şer'iyeyn ve ve iznen sarîhan mer'iyeyn cerâ zâlike ve sicil bi't-taleb el-mezbûr fi 21 Zi'l-hicce sene 964.”

Görüldüğü üzere Ali b. Kara Sinan adlı kişi, terbiyesinde olan tahminen dört yaşındaki lakit çocuğu mahkemeye getirmiş ve nafaka takdir

⁵⁶ Zuhayli, **a.g.e.**, s. 248; Köse, “Lakit”, s. 69.

⁵⁷ Köse, “Lakit”, s. 69.

⁵⁸ “Çünkü bu iddia, haddizatında muhtemelüssübûtdur. Ve bu iddiada lakit için bir zarar yoktur, bilâkis bu iddia, onun şerefi nesebe veya muavenete nailiyetine, esbabı helâkdan siyanet ve terbiyesine hadimdir. Bunda mültakit için de bir zarar yoktur, çünkü bu suretle evlâdw (...) nail olacak, evlâdiyle dîni ve dünyevî mesalihine istianede bulunacak, (...)” (Bilmen, **a.g.e.**, C. VII, s. 237.); “Böyle bir iddia lakite faydası dokunan şeyi ikrâr etmektir. Çünkü lakit böylelikle nesep sahibi olmak şerefini elde eder. Bu olmadan toplumda ayıplanır.” (Zuhayli, **a.g.e.**, s. 248.)

edilmesini talep etmiştir. Mahkeme de günü bir buçuk akça olmak üzere nafaka takdir etmiştir. Bu nafakayı mezkur Ali kendi malından harcayacak, çocuğun sahibi ortaya çıktığında da yaptığı masrafları ondan talep edecektir. Mültakitin, yaptığı masrafları ilerde ortaya çıkacak çocuğun babasından alabilmesi, bu yöndeki hakim kararıyla mümkündür. Ancak bunun için çocuğun kaybolmasında babanın bir kusurunun olması aranmaktadır⁵⁹. Bu durumda çocuğun babası ortaya çıkmazsa, yapılan masraflar teberra kabul edilecektir.

İstanbul mahkemelerinde de lakitlerin tebenni alınmasına ilişkin iki ilginç kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların ilkinde Osman Beşe b. Mustafa adlı kimse Mehmed nam sagiri “*tebenni, terebbî ve iyâle*” için yanına almış ve o güne kadar yaptığı on bir bin iki yüz akçadan sagiri ibra ederek, çocuğu Hüseyin adlı kimseye vermiştir. Mahkeme de çocuk için günlük nafaka takdir etmiş ve bu nafakanın “*lede'z-zafer*” rücu edilmesine karar vermiştir⁶⁰. Görüldüğü üzere burada çocuğun on bir bin iki yüz akçadan ibra edilmesi dikkate şayandır. Hasköy Mahkemesi'ne ait bir kayıta ise Halil Beşe adlı kimse, köy dışında bulduğu ve “*bir maraza mübtelâ*” olan çocuğu “*tebennî ve terbiye*” için yanına almıştır. Mahkeme de çocuk için nafaka takdirinde bulunmuş ve bu nafakanın “*sagîr-i mezbûr için hak taleb eder kimesneye rücû*” edilmesine karar vermiştir⁶¹. Bu kayıt da, bakımı diğer çocuklara nispeten daha meşakkatli olan hasta bir çocuğun bakım ve himayesinin üstlenilmesi bakımından dikkate şayandır.

2.2. Osmanlı Hukukunda Koruyucu Aile Tarzı Müesseseler

Esasen daha önce izah etmeye çalıştığımız vesayet, hıdane ve lakitlere ilişkin hususlar da çocuğun bakım ve gözetimini konu edindiğinden, koruyucu aile işlevini haizdir. Daha önce belirttiğimiz üzere İslam hukukunda evlatlık müessesine hukuki sonuç bağlanmadığı için, bakım ve gö-

⁵⁹ Bilmen, a.g.e., C. VII, s. 232.

⁶⁰ İstanbul18, C. 18, s. 101, hüküm no:41, orijinal metin no:12a-2.

⁶¹ Hasköy05, C. 23, s. 173, hüküm no:190, orijinal metin no:110-1.

zetime muhtaç çocukların bu ihtiyaçlarına yönelik kurumları koruyucu aile tarzı müesseseler başlığı altında toplamayı uygun gördük.

Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Aile Yanında Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın koruyucu aile müessesesinin tanıtımı için hazırlamış olduğu broşürde koruyucu aileler: *"Çeşitli nedenlerle öz ailesi yanında bakımları bir süre için sağlanamayan çocuklarımızın kendi aile ortamlarında eğitim, bakım ve yetiştirilme sorumluluğunu kısa veya uzun süreli olarak, ücretli veya gönüllü statüde devlet denetiminde paylaşan, hissettikleri toplumsal sorumluluğu gösterebilen uygun aile ya da kişilerdir."* şeklinde tanımlanmıştır. Esasen aile bakımı bir çocuk için öncelikli bir bakımdır. Çocuğu gelecek nesillere hazırlamada ve topluma sağlam ve saygın bir kişilik olarak kazandırmada en temel işlevi aile görmektedir. Dolayısıyla aile şefkatinden ve bakımından mahrum kalan çocuğa öz aile bakımına en yakın şekilde bir koruma imkanı sağlanmalıdır. Günümüz hukukunda evlat edinme ve diğer koruyucu bakım hizmetleri bu amaca hizmet etmektedir. Biz de çalışmamızın devam eden kısmında, evlat edinme mefhumunu kabul etmeyen İslam-Osmanlı hukukunun, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların bakım ve gözetimine ilişkin olarak uyguladığı koruyucu aile tipi müesseseleri ele almaya çalışacağız.

2.2.1. Evlat Edinme (Tebenni)

Çalışmamızın başlarında tebenni kelimesinin oğulluğa kabul etme, ahiret oğlu edinme manasına geldiğini belirtmiştik. Yine İslam hukukunda evlat edinme yasağına rağmen şer'îye sicillerinde, hukuki neticelerinden mahrum çok sayıda evlat edinme (tebenni) kaydının vaki olduğunu da ifade etmiştik.

Şer'îye sicillerinde bu tür evlat edinme kayıtlarının bulunmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Daha önce değinmiş olduğumuz lakit çocuklar da bu sebeplerden birini oluşturmaktadır. Şer'îye sicillerinde de herhangi bir sebeple bir yere terkedilen çocukların hayırsever kimseler tarafından evlatlık alındığı görülmektedir⁶². Yine yetim ve öksüz

⁶² Bu tür örnekler için bkz.: Abdurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Mü-

çocukların da evlatlık olarak alındığı vakidir⁶³. Çalışmamıza ilham veren kayıtlardan birinde de eşi ölen bir babanın, çocuğunu beslemeye kadir olmadığını belirterek, çocuğunu besleyip büyütmesi için başkasına verdiği görülmektedir. Tafsilatını daha sonra yapacağımız 1815 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili v. 87a-2'de vaki bu kaydı, önemli gördüğümüz için buraya aynen aktarıyoruz:

“Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki tâbi’-i Yomura Kohala nâm karyeden İskender b. Hızır nâm kimesne tahminen bir [yaşında] be-şir sagîr oğlancığını meclis-i şer’a getürüp sagîr mezbûrun validesi fevt olup ben dahi be-şir idüp ve beslemege kâdir degülim ol baiseden sagîr mezkûri işbu bâ’isü’ t-tahrîr Emîr Hüseyin b. Ali nâm kimesneye virüp teslim eyledim nice dilerse besleyüp hâsl eylesün diyü ikrâr itdikde mezkûr Emîr Hüseyin dahi mukırr-ı merkûmü ikrârında vicâhen tasdîk ve sagîr-i mezkûri alup kabûl ve kabz itdikden sonra talebi ile sagîr mezkûrun bekâ-yı nefsi için ardında deyn olmak üzre tarih-i defterden yevmî bir akça nafaka takdîr olunup mezkûr Hüseyin’e kibel-i şer’den icâzet virildi ki kendü yanından ba’del-yevm sagîr-i mezkûrun lâzım olan nafakasına ve kisvesine ve sâir havâic-i zarûriyesine harc ve sarf idüp sonra vakt-i fırsatda rücû’ idüp taleb eyleye farzen ve takdîren sahîhayni şer’iyeyni cerâ zâlike ve hurrira fi 24 Cemâziyelevvel sene 965.

Be-mahzar-ı Mehmed Çelebi b. Bayrakzâde ve Ali b. Ahmed el-Hayyât ve Karacazâde b. Kemal ve Kâtib Abdurrahman.”

Evlat edinme sebeplerinden en önemlilerinden biri de maddi yokluktur. Gerçekten de sicillere bakıldığında fakirlikten dolayı kimi çocukların aileleri tarafından başkalarına verildiği görülmektedir. Çalışmamıza esas kaynak teşkil eden son kayıt da bu durumu açıkça ortaya koymakta-

esseseleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II** (içinde), Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1992, s. 171.; Ömer Düzbakar, “Kimsesiz Çocuklar ve Çocuk Haklarının Korunmasına İlişkin Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:5, Sa. 6, 2004/1, s. 89.

⁶³ Örnekler için bkz.: Abdullah Bay, “Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar ve Hukuki Durumları”, **Turkish Studies**, Vol. 9/4, 2014, s. 156-157.; Kurt, “Koruyucu Aile”, s. 172-173.; Düzbakar, “Kimsesiz Çocuklar”, s. 89-90.

dır. 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicili v. 75b-2'de Galni adlı zimmiye anne fakirlikten dolayı 4 yaşındaki oğlunu, büyütmesi için başkasına vermektedir⁶⁴. Daha sonra açıklamasını yapacağımız bu kaydı da buraya aynen aktarıyoruz:

“Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki tâbi'-i kazâ-yı Of Baceyan nâm karyeden Galni bt. Sozro nâm zimmiye avret meclis-i şer'a gelüp işbu yedimde olan Mehmed b. İskender nâm sadrî sagîr dört yaşında oğlumun asla mâl-ı mevrûsı olmayup ve ben dahi fakir olmağın mezkûr sagîri beslemege kâdir olmaduğım ecilden işbu bâ'isü't-tahrîr Karamanlu Bakkal Süleyman b. Halil nâm kimesneye teslim eyledim didikde mezkûr Süleyman dahi sagîr-i mezbûrı alup kabûl itdüğünde talebi ile sagîr-i mezbûrun bekâ-yı nefsi için yevmi yarım akça nafaka takdîr olunup mezkûr Süleyman'a kibel-i şer'den icâzet virildi ki sagîr-i mezkûrun zimmetinde deyn olmak üzre mezkûr Süleyman kendü malından sagîr-i mezbûrun lâzım olan nafakasına ve kisvesine ve sâir havâic-i zarûriyyesine sarf idüp sagîr-i mezkûrı besleyüp hâsil eyleyüp ba'de vakt-i fırsatda taleb eyleye farzen ve takdîren sahihayni şer'ıyeyni cerâ zâlîke fî 2 Cemâziyelevvel sene 965.

Be-mahzar-ı Mevlânâ Ali Halîfe-yi mekteb ve Usta b. Hamza el-Hayyât ve Şirmerd b. Süleyman ve Kâtib Abdurrahman.”

Bu durumlara ek olarak çocukların güzel ahlaklı yetişmesi için başkalarına verildiği⁶⁵ ve yine küçük mühtedilerin İslam terbisi ile yeti-

⁶⁴ Bu hususa dair başka örnekler için bkz.: Kurt, “Koruyucu Aile”, s. 172-173.; Düzbakar, “Kimsesiz Çocuklar”, s. 89-90.

⁶⁵ İstanbul Şer'ıye Sicilleri'nde bulunan ve tebennî müessesesini konu alan kayıtlarda genel itibarıyla tebennî sebebi olarak yetiştirme ve terbiye gösterilmiştir. Örnekler için bkz.: Üsküdar84, C. 10, s. 154, hüküm no:144, orijinal metin no:14b-3; İstanbul03, C. 13, s. 210, hüküm no:264, orijinal metin no:29a-3; İstanbul03, C. 13, s. 270, hüküm no:369, orijinal metin no:41a-5; Rumeli56, C. 14, s. 76, hüküm no:42, orijinal metin no:10a-2; İstanbul12, C. 16, s. 159, hüküm no:96, orijinal metin no:8b-2; İstanbul12, C. 16, s. 375, hüküm no:432, orijinal metin no:38b-4; İstanbul12, C. 16, s. 436, hüküm no:523, orijinal metin no:47b-3; İstanbul12, C. 16, s. 710, hüküm no:953, orijinal metin no:92a-2; Bab03, C. 17, s. 458, hüküm no:548, orijinal metin no:72a-3; İstanbul18, C. 18, s. 101, hüküm no:41, orijinal metin no:12a-2; İstanbul18, C. 18, s. 369, hüküm no:363, orijinal metin no:95a-1; İstanbul18, C. 18, s. 423, hüküm no:436, orijinal metin no:116b-1; Bab46, C. 19, s. 457, hüküm no:542, orijinal metin no:89b-1; Bab54, C. 20, s. 162, hü-

şebilmeleri amacıyla Müslüman aileler tarafından evlatlık edinildiği de vakidir⁶⁶.

Tüm bu açıklamalardan sonra tebenni kayıtlarını hukuki sonuçları itibariyle incelemek gerekir. Öncelikle şu husus ifade edilmelidir ki, bu şekilde kurulan bir ilişkide taraflar arasında nesep bağı oluşmaz, mirasçılık ilişkisi doğmaz ve evlat edinen ile evlatlık arasında evlilik yasağı oluşmaz. Aynı zamanda çocuklarını evlatlık veren kimseler diledikleri zaman çocuklarını geri alabilirler⁶⁷. Ancak birazdan değineceğimiz üzere evlat edinen kimseler mahkemece çocuk için günlük nafaka takdir etmekte ve çocuğun ihtiyaçlarına harcanacak bu nafaka konusunda izin almaktadır. Dolayısıyla çocuklarını geri almak isteyen aileler, çocuğa o ana kadar yapılan bütün masrafları ödemelidir⁶⁸. İstanbul Bab Mahkemesi'nde kayıtlı olan bir davada tebennî için verilen çocuğun geri alındığını görüyoruz⁶⁹. Bu kayıтта Mehmed ve Ayşe adlı karı koca, kendilerinden olduğunu iddia ettikleri ve tebennî için Havva adlı kadına verdikleri oğullarını geri istemiş; ancak mezbure Havva, çocuğun kendisinden ve mutallıkından olduğunu ileri sürerek çocuğu geri vermekten imtina etmiştir. Davacılar iki erkek ve üç kadın şahit getirerek iddialarını ispatlamış ve mahkeme çocuğun kendilerine verilmesine karar vermiştir. Ancak bu kayıтта çocuğa o ana kadar yapılan masrafların akıbetine dair bir malumat bulunmamaktadır.

Çocuğun bakım ve gözetimi için yapılan masrafların kim tarafından karşılanacağı da önemli bir husustur. Bu masraflar kimi zaman teberruan kimi zaman da daha sonra çocuğun velisinden tahsil etmek üzere yapılmaktadır. Masraflar teberruan yapıldığı zaman günlük nafaka takdirinde

küm no:165, orijinal metin no:26b-1; Bab54, C. 20, s. 252, hüküm no:287, orijinal metin no:48b-2; Eyüb03, C. 22, s. 148, hüküm no:214, orijinal metin no:24a-1; Hasköy05, C. 23, s. 157, hüküm no:164, orijinal metin no:98-3; Hasköy05, C. 23, s. 173, hüküm no:190, orijinal metin no:110-1; Hasköy05, C. 23, s. 217, hüküm no:267, orijinal metin no:146-2; Hasköy05, C. 23, s. 299, hüküm no:404, orijinal metin no:227-1; Eyüb19, C. 24, s. 285, hüküm no:334, orijinal metin no:51a-2; Eyüb37, C. 25, s. 110, hüküm no:85, orijinal metin no:12b-1; Eyüb82, C. 29, s. 153, hüküm no:180, orijinal metin no:34a-3.

⁶⁶ Örnekler için bkz.: Kurt, "Koruyucu Aile", s. 172-174.

⁶⁷ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 101-102.

⁶⁸ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 102.

⁶⁹ Bab54, C. 20, s. 252, hüküm no:287, orijinal metin no:48b-2.

bulunulmamakta; diğer durumlarda ise mahkemeye gidilip günlük nafaka takdirinde bulunulmaktadır. Bu durumda çocuklarını geri almak isteyen aileler, çocuğa o zamana kadar yapılan masrafları ödeyeceklerdir⁷⁰. Bu durumun sebebi, taraflar arasında nesep bağı kurulmadığı için çocuklarını diledikleri zaman geri alabilme hakkına sahip olan ailelere karşı, çocuğa yaptıkları masrafların ve sarf ettikleri emeğin boşa gitmemesine karşı bir güvence oluşturmaktır⁷¹. Bu çalışmamıza kaynak olan ve daha önce tamamını zikrettiğimiz tebenni hususunu konu alan iki kayıta, çocuğa yapılan masrafların tazminine ilişkin başka bir usule rastladık. Konuya ilişkin olarak daha önce yapılan çalışmalarda mevcut kayıtlarda genelde masraflar ya teberruan ya da daha sonra çocuğu geri alma hakkına sahip olan kim-seden tahsil edilmek üzere yapılmaktadır. Oysa 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicili'nin v. 75b-2 ve 87a-2 kayıtlarında yapılacak masraflar "*vakt-i fırsatta*" rücu etmek üzere çocuk üzerine borç yazılmaktadır. Lakitlerle ilgili de böyle bir durumun söz konusu olabildiğini daha önce ifade etmiştik. Bu kayıtlarda da aynı şekilde çocuğu alan kişiler küçüğün "*zimmesinde deyn olmak üzere*" mahkeme tarafından günlük nafaka takdir ettirmişlerdir.

Çocukların bakımının çocuğun kendi ihtiyaçlarını kimseye bağlı olmadan karşılayabileceği rüşd çağına kadar devam edeceği ifade edilmiştir. Bu durum için sicillerde "*inde'z-zafer*"⁷², "*vakte'z-zafer*"⁷³, "*led'e'z-zafer*"⁷⁴, "*vakt-i hâcet*"⁷⁵ gibi tabirler kullanılmaktadır. Elimizdeki

⁷⁰ Kurt, "Koruyucu Aile", s. 172.

⁷¹ Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, s. 102.; Aydın, "Evlat Edinme", s. 528.

⁷² Bkz.: Kurt, "Koruyucu Aile", s. 171.

⁷³ Bkz.: Rumeli56, C. 14, s. 76, hüküm no:42, orijinal metin no:10a-2; İstanbul12, C. 16, s. 436, hüküm no:523, orijinal metin no:47b-3; İstanbul12, C. 16, s. 710, hüküm no:953, orijinal metin no:92a-2; Eyüb37, C. 25, s. 110, hüküm no:85, orijinal metin no:12b-1; Eyüb82, C. 29, s. 153, hüküm no:180, orijinal metin no:34a-3; Eyüb90, C. 31, s. 536, hüküm no:670, orijinal metin no:102b-2.

⁷⁴ Bkz.: İstanbul12, C. 16, s. 375, hüküm no:432, orijinal metin no:38b-4; İstanbul18, C. 18, s. 101, hüküm no:41, orijinal metin no:12a-2; Bab54, C. 20, s. 162, hüküm no:165, orijinal metin no:26b-1.

⁷⁵ Bkz.: İstanbul03, C. 13, s. 210, hüküm no:264, orijinal metin no:29a-3; İstanbul03, C. 13, s. 270, hüküm no:369, orijinal metin no:41a-5; İstanbul12, C. 16, s. 159, hüküm no:96, orijinal metin no:8b-2; Bab03, C. 17, s. 458, hüküm no:548, orijinal metin no:72a-3; İstanbul18, C. 18, s. 369, hüküm no:363, orijinal metin no:95a-1; İstanbul18, C. 18, s. 423, hüküm no:436, orijinal metin no:116b-1; Bab46, C. 19, s. 457, hüküm

kayıtlarda ifade edilen “vakt-i fırsatta” ibaresinin de bu manalara matuf olduğunu belirtmemiz gerekir.

Tebenni müessesinin, öz aile bakımına malik olamayan çocukların bakımı, korunması ve sağlıklı birer birey olarak yetiştirilmelerine hizmet etmektedir. Elimizdeki kayıtlardan v. 75b-2'ye göre çocuğu alan kimse onu “besleyüp hâsıl” eleyecektir. Yine v. 87a-2'de oğlunu Emîr Hüseyin b. Ali'ye evlatlık veren İskender b. Hızır “nice dilerse besleyüp hâsıl eylesün” tabirini kullanmıştır. Buradaki “nice dilerse besleyüp hâsıl eylesün” ibaresini çocuğun sömürülmesine imkan verilmesi manasında değil, çocuğun bir aile ortamı içerisinde büyütülüp yetiştirilmesi manasında anlamak gerekmektedir.

Tebenni hususunda son değineceğimiz nokta, sadece erkek çocuklarının evlatlık alınmadığı hususudur. İstanbul mahkemelerinden incelemiş olduğumuz 25 kaydın 16'sında kız çocukları tebenni alınmıştır⁷⁶. Yine bu kayıtların 9'unda kadınların küçükleri tebenni aldığı görülmektedir. Kadınların tebenni aldığı bu 9 çocuktan 7'si kız⁷⁷, 2'si ise erkek⁷⁸

no:542, orijinal metin no:89b-1; Galata90, C. 40, s. 219, hüküm no:256, orijinal metin no:34a-1.

⁷⁶ Bkz.: Üsküdar84, C. 10, s. 154, hüküm no:144, orijinal metin no:14b-3; İstanbul03, C. 13, s. 210, hüküm no:264, orijinal metin no:29a-3; İstanbul03, C. 13, s. 270, hüküm no:369, orijinal metin no:41a-5; İstanbul12, C. 16, s. 159, hüküm no:96, orijinal metin no:8b-2; İstanbul12, C. 16, s. 436, hüküm no:523, orijinal metin no:47b-3; İstanbul18, C. 18, s. 369, hüküm no:363, orijinal metin no:95a-1 ve aynı mevzu İstanbul18, C. 18, s. 423, hüküm no:436, orijinal metin no:116b-1; ; Bab46, C. 19, s. 457, hüküm no:542, orijinal metin no:89b-1; Bab54, C. 20, s. 162, hüküm no:165, orijinal metin no:26b-1; Eyüb03, C. 22, s. 148, hüküm no:214, orijinal metin no:24a-1; Hasköy05, C. 23, s. 157, hüküm no:164, orijinal metin no:98-3; Eyüb19, C. 24, s. 285, hüküm no:334, orijinal metin no:51a-2; Eyüb37, C. 25, s. 110, hüküm no:85, orijinal metin no:12b-1; Eyüb82, C. 29, s. 153, hüküm no:180, orijinal metin no:34a-3; Eyüb90, C. 31, s. 536, hüküm no:670, orijinal metin no:102b-2; Galata90, C. 40, s. 219, hüküm no:256, orijinal metin no:34a-1.

⁷⁷ Bkz.: İstanbul03, C. 13, s. 210, hüküm no:264, orijinal metin no:29a-3; İstanbul12, C. 16, s. 159, hüküm no:96, orijinal metin no:8b-2; Bab46, C. 19, s. 457, hüküm no:542, orijinal metin no:89b-1; Bab54, C. 20, s. 162, hüküm no:165, orijinal metin no:26b-1; Eyüb19, C. 24, s. 285, hüküm no:334, orijinal metin no:51a-2; Eyüb37, C. 25, s. 110, hüküm no:85, orijinal metin no:12b-1; Galata90, C. 40, s. 219, hüküm no:256, orijinal metin no:34a-1.

⁷⁸ Bkz.: Bab54, C. 20, s. 252, hüküm no:287, orijinal metin no:48b-2; Hasköy05, C. 23, s. 299, hüküm no:404, orijinal metin no:227-1.

çocuktur. Yine bu kayıtların 6'sında, kadınlar kendi çocuklarını tebenni vermiştir⁷⁹. Bu kayıtların birinde zimmiye bir kadın bir başka zimmiye kadına kızını evlatlık verirken⁸⁰, geri kalan kayıtlarda evlatlık verenler ve alanlar Müslümandır.

2.2.2. İcar-ı Sagîr

İslam hukukunda hizmet akdi (iş sözleşmesi) icare-i âdemî şeklinde ifade edilmiştir. Belli bir süre açıklanması ya da yapılacak işin miktarının ve keyfiyetinin belirlenmesi şartıyla belli bir hizmeti yerine getirme veya herhangi bir iş ya da sanatı icra etme gayesiyle insanları belli bir bedel karşılığında çalıştırmaya icare-i ademi denir⁸¹. Görüldüğü üzere günümüz hukukundaki hizmet akdi, İslam hukukunda bir tür kira akdi olarak düşünülmüştür⁸².

İcare-i ademi müessesesine dair 1815 Numaralı Trabzon Şer'iyе Sicili'nden etkileyici ve açıklayıcı bir örnek vereceğiz. Mezkur defterde bulunan v. 58b-2'deki kayıt bu akdi güzel bir şekilde ortaya koyduğu için söz konusu kaydı aynen aktarıyoruz:

“Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Rizelü Ahmed b. Abdullah nâm mühtedî meclis-i şer'a gelüp tarih-i defterden bir yıl va'de ile iki yüz akçaya ve kifâyet mikdârı libasa işbu bâ'îsü't-tahrîr Osman Çelebi b. Pir Ahmed'e nefsimi icâreye virdim diyü ikrâr eyledi mezbûr Osman Çelebi dahi vicâhen tasdik ve kabul idüp talebi ile kazıyye tahrîr olındı fî 25 Rebî'ulevvel sene 965.”

⁷⁹ Bkz.: İstanbul3, C. 13, s. 210, hüküm no:264, orijinal metin no:29a-3; Bab54, C. 20, s. 162, hüküm no:165, orijinal metin no:26b-1; Eyüb19, C. 24, s. 285, hüküm no:334, orijinal metin no:51a-2; Eyüb37, C. 25, s. 110, hüküm no:85, orijinal metin no:12b-1; Eyüb82, C. 29, s. 153, hüküm no:180, orijinal metin no:34a-3; Galata90, C. 40, s. 219, hüküm no:256, orijinal metin no:34a-1.

⁸⁰ Galata90, C. 40, s. 219, hüküm no:256, orijinal metin no:34a-1.

⁸¹ Halil Cin, Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C. II, 3. bs., İstanbul, OSAV Yay., 1995, s. 253.

⁸² Fethi Gedikli, “Galata Şer'iyeye Sicillerinde Hizmet Sözleşmesine Dair Belgeler”, **Çerçeve**, Sa. 10, Temmuz-Ağustos 1994, s. 40.

Kayıtta görüldüğü üzere Ahmed b. Abdullah adlı kişi, bir yıl vadeyle nefisini icareye vermiştir⁸³. Burada nefisini icareye verme hususu yanlış anlaşılmaya yol açmamalıdır. İslam hukukunda kişinin kendisi kira akdine konu olan bir mal olarak görülmemiştir. Burada icareye konu olan şey kişinin emeğidir.

Bu tür iş sözleşmelerinin çocuklar için de yapıldığı görülmektedir. Varlıklı aileler, maddi durumu zayıf olan ailelerin çocuklarını kendilerine hizmet etmeleri amacıyla muayyen bir ücret mukabilinde icareye almışlardır. Bu sözleşme velilerle anlaşarak gerçekleştirilmekte ve kadıya tes-cil ettirilmektedir. Bu durumdaki kız çocukları için “besleme”, “ahretlik”, “manevi evlat” ifadeleri kullanılmıştır⁸⁴.

Bu sözleşmenin kesinlikle bir emek sömürsü olmadığı, ahiret se-vabı kazanmak sebebiyle fakir aile çocuklarının ihtiyaçlarını giderme ve onları himaye etme amaçlarına hizmet ettiği ifade edilmiştir⁸⁵. Nitekim Kurt, konuya ilişkin olarak yaptığı çalışmasında, icar-ı sağır müessesesine ilişkin tüm kayıtlarda sözleşme sebebi olarak şiddetli fakirliğin gösterildiğini; buna mukabil çocuğu icarlayan ailelerin ise toplumun orta veya üst tabakasına mensup olduğunu ortaya koymuştur⁸⁶.

İcar-ı sağır müessesesinde hizmet süresi rüşd çağıyla sınırlandırılmış ve mali yükümlülük tamamen icarlayan kimsede olmuştur⁸⁷. Bu tür kayıtlarda ücret şu şekilde belirlenmiştir: Belli bir ücret çocuğun aylık bakım masrafı olarak belirlenmekte, kalan miktar ise çocuğa rüşd çağında verilmek üzere ayrılmaktadır⁸⁸.

⁸³ İslam hukukunda hizmet akdine ilişkin “nefsini icar” ifadesini Gedikli de tespit etmiştir. Bkz. Gedikli, “Galata Şer'iyeye Sicillerinde Hizmet Sözleşmesine Dair Belgeler”, s. 40-41.

⁸⁴ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, İstanbul, MEB, 1983, s. 30.

⁸⁵ Kurt, “Koruyucu Aile”, s. 174.

⁸⁶ Kurt, “Koruyucu Aile”, s. 174.

⁸⁷ Kurt, “Koruyucu Aile”, s. 175-176.

⁸⁸ Örnekler için bkz.: Kurt, “Koruyucu Aile”, s. 176.; Bay, “Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar”, s. 157.

2.2.3. Vakıf ve Mal Sandıklarının Faaliyetleri

İslam tarihinde çok önemli işlevler görmüş olan vakıflar İslam devletlerinde büyük bir gelişme göstermişlerdir. Vakıfların Allah'ın hoşnutluğunu kazanma isteği, devlet tarafından zorunlu olarak ifa edilmesi lazım gelen birtakım amme hizmetlerinin vakıflar eliyle yürütülmesi ve yine vakıfların kendi soylarının geleceğini garanti altına almak ve kazanımlarının israf edilmesini önleme arzusu, vakıf kurumunun İslam tarihinde büyük gelişme göstermesinin başlıca sebepleri olarak gösterilmektedir⁸⁹. Bu şekilde büyük bir gelişme göstermiş vakıf malları ziyadesiyle öksüz yurtları, aş ocakları, fakir ve kimsesizlerin barındırılması, güçsüz ve hastaların bakımı gibi işlere de sarf edilmişlerdir⁹⁰. Osmanlı Devleti'nde padişahların ve tebaanın kurmuş oldukları birçok vakıf çocukların bakım ve himayesini amaç edinmiştir⁹¹. Vakıflarla birlikte mal sandıkları⁹² da çocukların bakımı ve himayesi amacına hizmet etmiştir⁹³.

2.2.4. Kurum Bakımı ve Eğitimi

Kurum bakımı: *“Bir aile ortamında korunamayan çocukların yatılı olarak kendileriyle herhangi bir bağı olmayan diğer çocuklarla birlikte topluca yaşamaları ve biyolojik ebeveynlerinin yerini alan yetişkinlerce bakılmaları”* şeklinde tanımlanmaktadır⁹⁴. Aile yanında bakım esasen çocuk için en uygun bakımdır. Zira kurum bakımından faydalanan çocuklar zaten hayatlarında önemli zorluklarla yüzleşmişlerdir. Bu sebepledir ki, risk grubunda değerlendirilen bu çocukların kurum içerisinde bakımı ve yetiştirilmesi tartışma konusudur. Bunun yanında kurum bakımını

⁸⁹ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 247-248.

⁹⁰ Ziya Kazıcı, **İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar**, İstanbul, Marifet Yay., 1985, s. 84.

⁹¹ Örnekler için bkz.: Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması”, s. 16-20.

⁹² *“Devlete ait gelirlerle pul ve kıymetli evrakin ve emanet mahiyetinde olarak tevdi edilen para ve aynıyyatın saklandığı ve hesaplarının tutulduğu mal daireleri hakkında kullanılır bir tabirdir. Eskiden devlete ait paralar, şahıslarinkiler gibi sandık içinde muhafaza edildikleri için Mal Sandığı şimdiki tâbirle devlet kasası demektir. Bu sebeple Mal Sandığı denilince kasa, vezne anlaşılırdı.”* (Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, MEB, 1993, s. 403.)

⁹³ Kurt, “Koruyucu Aile”, s. 177.

⁹⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s. 424.

destekleyici araştırmalar da bulunmakta ve sakıncalarına rağmen kurum bakımından tamamen vazgeçilememektedir⁹⁵.

Tanzimat dönemine kadar çocuk bakım evleri şeklinde yapılar Osmanlı Devleti'nde mevcut değildir⁹⁶. Tanzimat dönemiyle birlikte çocuk eğitime ve çocuk haklarına yönelik gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır⁹⁷. Bu dönemle birlikte çocukların eğitimi, barınması ve yetiştirilmesini amaç edinen kurumlar hukuk tarihimizdeki yerini almıştır.

1863 tarihinde Niş'te Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından, yetim ve öksüz veya ailelerinden bakım alamayacak kadar fakir olan Müslüman ve gayrimüslim çocuklara temel eğitim vermek ve meslek edindirmek amacıyla ilk ıslahhâne kurulmuştur⁹⁸. Islahhânedeki iyi neticeler alınmasına üzerine Rumeli'de ve Anadolu'nun birçok yerinde ıslahhâneler açılmıştır. Buralara din farkı gözetilmeden 13 yaşından büyük olmayan yetim ve öksüz çocuklarla anne veya babasından biri hayatta olmayan fakir ailelerin çocukları alınmıştır. Yine boşluk bulunması halinde anne baba veya akrabaları bulunan ailelerin çocukları da, yıllık masraflarının ödenmesi karşılığında ıslahhanelere alınmıştır. Eğitimi tamamlanmadan velisi veya akrabası tarafından ıslahhaneye kabul edilen çocuğun geri istenmesi durumunda, o zamana kadar yapılan masrafların kuruma ödenmesi gerekiyordu⁹⁹.

Tanzimat döneminde öksüz ve yetim Müslüman çocukları eğitmek amacıyla kurulan önemli müesseselerden biri de Darüşşafaka'dır. 1873 tarihinde Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye tarafından on yaşından büyük olamayan yetim ve fakir Müslüman çocukların okutulması için kurulan Darüşşafaka, günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve birçok ilim ve devlet adamı, asker ve sanatkar yetiştirmiştir¹⁰⁰.

II. Abdülhamid'in çabalarıyla 1896 tarihinde açılan ve kimse-siz çocuklar ile yaşlı ve muhtaç kimseleri himaye etmek için kurulan Darülaceze'ye de temas etmek gerekir. Darülaceze sokakta dilenen ço-

⁹⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s. 424-425.

⁹⁶ Bu gecikmenin sebebi, çocukların bakımevleri yerine aile ortamında yetiştirilmek istenmesi olsa gerektir. (Kurt, "Koruyucu Aile", s. 177.)

⁹⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s. 410-412.

⁹⁸ Cemil Öztürk, "Islahhâne", **DİA**, C. 19, 1999, s. 190.

⁹⁹ Öztürk, "Islahhâne", s. 190.

¹⁰⁰ Halis Ayhan, Hakkı Maviş, "Dârüşşafaka", **DİA**, C. 9, 1994, s. 7-9.

cuk, sakat ve yaşlıları himaye etmiş, bu kimselere barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri verilmiştir. Günümüze kadar binlerce çocuk, yaşlı, kimsesiz ve sakat Darülaceze tarafından himaye edilmiştir. Bu kurum günümüzde İstanbul Belediyesi'ne bağlı olarak hizmet vermeye devam etmektedir¹⁰¹.

“Yetimler yurdu, yetimhane” anlamına gelen Dârüleytam, Balkan ve I. Dünya savaşlarında kimsesiz kalan çocukların barınması ve meslek edindirilmesi amacıyla kurulmuştur. 1914 tarihinde İttihak ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak kurulan bu kurum 1915 yılı başlarından faaliyete başlamıştır. Türkiye'yi terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boş bıraktıkları okul ve yurt gibi binalara el koyan ve çocukları burada himaye eden kurum, uzayan savaşlar, mali sıkıntılar ve kötü idare sebebiyle zorluk yaşamış; özellikle Mondros mütarekesinden sonra kullandıkları binaların eski sahipleri tarafından geri alınması kurumu oldukça zora sokmuştur. Nitekim zamanla darüleytamlar tasfiye edilmiş ve kurum tarihe karışmıştır¹⁰².

Bu mevzuya dair son değineceğimiz kurum Himaye-i Etfal Cemiyeti olacaktır. 1917 tarihinde İstanbul'da faaliyetlere başlayan bu cemiyet, sosyal hizmetleri devletin bir parçası olarak yerine getirilmesi hususu nazarı itibara alınırca 30 Haziran 1921 tarihinde kurulmuştur¹⁰³. 30 Haziran 1921 tarihli Karar Defteri'nin ilk sayfasında cemiyetin amacı: *“I. Dünya Savaşı ve onu izleyen bir sürü çetin ve acılarla dolu savaşların, ülkemizde doğurduğu yıkımlardan olmak üzere, şehit çocukları ile bakım ve korunması millete kalan diğer sıkıntılara ve felaketlere uğramış çocukların, milletçe korunması ve yedirilip içirilmesi ve öteki felaket görmüş çocuklar ve bütün memleket çocuklarının hayatlarının korunması, maneviyatlarının güçlendirilmesi, her birinin hayatla savaşmaya yatkın ve ülkeye faydası olabilecek düzeyde eğitilmesinin sağlanması, araştırılması ve hazırlanması ve geleceğimizin temeli olan, bu günkü ülke çocuklarının bütün şefkatli bir gözle gözetilmesi ve bunun gerçekleştirilmesi...”* şeklinde açıklanmıştır¹⁰⁴. 1935 tarihinde Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan Himaye-i Etfal Cemiyeti,

¹⁰¹ Hidayet Y. Nuhoglu, “Darülaceze”, **DİA**, C. 8, 1993, s. 512-514.

¹⁰² Hidayet Y. Nuhoglu, “Dârüleytam”, **DİA**, C. 8, 1993, s. 521.

¹⁰³ Makbule Sarıkaya, “Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, s. 50-51.

¹⁰⁴ Sarıkaya, “Himaye-i Etfal”, s. 54.; Aynı müellif, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sa. 34 Erzurum 2007, s. 322.

1937 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kamu yararına çalışan dernek statüsüne sokulmuş ve 27/05/1983 tarihinde yürürlüğe giren 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na kadar dernek statüsünde faaliyet göstermiştir¹⁰⁵. Günümüzde ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı olarak Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü adı altında faaliyetlerine devam etmektedir.

Sonuç

Çalışmamızın girişinde çocukların bakım ve himayesinin önemini zikretmiştik. Gerçekten de dünyaya gelen her çocuk insana yaraşır bir bakım ve himayeye sahip olmalıdır. Elbette ki her çocuk aynı imkanlara sahip olarak dünyaya gelmemektedir. Kimi çocuk dünyaya gelir gelmez, kimisi ise belli bir süre sonra hayatlarının en savunmasız döneminde bakıma ve himayeye muhtaç hale gelebilmektedir. Tarihe baktığımızda her toplumda bu tür çocukların korunması noktasında birtakım uygulamalar var olmuştur. Evlat edinme müessesesi de bu uygulamaların bir çehresini oluşturmuştur. Her ne kadar toplumları evlat edinmeye iten saikler çeşitli olsa da, kimsesiz kalan veya gereken bakımı alamayan çocuklar evlat edinme yoluyla korunmuştur.

İslamiyet öncesi Türk teamül hukukunda oldukça yaygın bir gelenek olan evlat edinme müessesesine İslam hukuku cevaz vermemiştir. Bu sebeptendir ki korunmaya muhtaç olan çocuklar için evlat edinme dışında kalan birtakım düzenlemeler vaki olmuştur. Üstelik bu düzenlemeler oldukça zengindir. Babası vefat eden çocuğun himayesi ve mallarının yönetimi için bir vasi tayin edilmektedir. Hakeza babanın ölmesi veya eşlerin ayrılması durumunda çocuğun yetiştirilmesi, korunması ve eğitilmesi için düzenlenen hıdane müessesesi söz konusu olmaktadır. Üstelik hıdane hakkının başkası ile evli olmayan anneye verilmesi de vurgulanması gereken bir husustur. Yine kaybolmuş veya bir yerde bırakılmış bulunan ve ana babası belli olmayan lakitlerle ilgili de önemli düzenlemeler söz konusudur.

Daha önce sıklıkla belirttiğimiz üzere İslam hukukundaki evlat edinme yasağına rağmen şer'îye sicillerinde tebenni kayıtları mevcuttur.

¹⁰⁵ Akyüz, a.g.e., s. 412.

Elbette ki tebenni müessesesi ile evlat edinme ile evlatlık arasında nesep bağı, mahremiyet ve evlenme yasağı oluşmamaktadır. Yine bu kimseler arasında mirasçılık ilişkisi de ortaya çıkmamaktadır. Dolayısıyla bu tür kayıtlar koruyucu ailelik tarzı bir sonuç doğurmaktadır. Kimsesiz kalan veya fakirlik sebebiyle iyi bir bakım alamayan çocukların yetiştirilmesi ve yine iyi bir eğitim ve terbiye edinme maksadıyla tebenni müessesesi sıklıkla söz konusu olmuştur. Bu ilişkide çocuğu bakım ve himayesine alan kişi dilerse yaptığı bütün harcamaları teberruan yerine getirebilmektedir. Bunun yanında daha sonra çocuğu alma hakkına sahip olan kimseye rücu etmek üzere mahkemeye başvurulup çocuk için günlük nafaka takdir edilmektedir. Bugüne kadar tebenni mevzusuna dair yapılan çalışmalar nazara alındığında pek rastlamadığımız bir duruma 1815 Numaralı Trabzon Şer'ıye Sicili'nde tanık oluyoruz. Burada mevcut iki kayıтта mahkemece tespit edilen nafaka bedeli çocuk üzerine borç yazılmaktadır. Bu borcun vadesi de çocuğun kendi ihtiyaçlarını kendi karşılayabileceği vakit olmaktadır. Ancak lakitlerle ilgili böyle bir düzenlemenin olduğunu da tekrardan belirtmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nde koruyucu ailelik tarzı müesseseler tebenni ile sınırlı değildir. Bunun yanında icar-ı sagir müessesesi de çocukların bakımına ve yetiştirilmesine hizmet etmiştir. Yine ifa ettiği birçok hususi vazife yanında, devletçe yapılması gereken birçok vazifeyi de yüklenen vakıflar, korunmaya muhtaç çocuklar için de çok önemli bir misyon üstlenmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte çocukların barınması, bakımı ve eğitimi için oluşturulan kurumlar da Türk hukuk tarihinde yerini almıştır. Ama Osmanlı Devleti'nde kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar esas itibariyle aile ortamında yetişmiş ve himaye edilmiştir. Açıkça söylenebilir ki Osmanlı Devleti'nde bu önemli vazifeye dair oldukça zengin bir hukuki ve sosyo-kültürel altyapı mevcut olmuştur. Bu zengin tarihi birikimin, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların bakım ve himayesi için günümüze de taşınması önem arz etmektedir. Evlat edinme yasağından çekinen aileler için geçmişte uygulanan koruyucu ailelik tarzı müesseseler iyi tahlil edilmeli, örnek alınmalı ve böylelikle kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklar kurum yerine aile ortamında yetiştirilmelidir.